

GYÁNI GÁBOR

A várostörténetírás új irányzata (A New Urban History)

Egy 1969-ben megjelent tanulmánykötet alcíme adott hírt elsőként annak az amerikai várostörténeti irányzatnak a színrelépéséről, amely az amerikai ökonometrikus történetírás (New Economic History) mintájára magát a New Urban History elnevezéssel látta el. A kötet előszavában a szerkesztők három pontban foglalták össze a szerintük rájuk elsősorban jellemző főbb jegyeket:¹ 1. törekvés a történelmi (empirikus) és szociológiai (elméleti) megközelítésmód egybefűzésére és egyáltalán az interdiszciplinaritásra; 2. a kvantifikálható források hasznosításának szorgalmazása; 3. a kutatás tárgyának megváltoztatása azáltal, hogy a várostörténetírás figyelmének középpontjába a társadalomtörténet, ezen belül pedig a hétköznapi átlagemberek sokaságának az életviszonyai kerülnek.

A New Urban History vezéralakja, Stephan Thernstorm egy néhány évvel későbbi cikkében alaposabban kitér az irányzat elnevezéséből következő értelmezésére, historiográfiai helyének és törekvései irányának a meghatározására.² Mit jelent az „új” ebben a címkében? – teszi föl a kérdést és válaszként kifejti: korántsem azt, hogy merőben előzmény nélküli, gyökeresen új irányvételről van szó. Ami valóban új, az abban áll, hogy az új várostörténet helyez elsőként nagy hangsúlyt a társadalom számszerűen legkiterjedtebb csoportjainak, az alsó rétegeknek a vizsgálatára, s az irányzathoz tartozó történészek a múltat, a múltbeli társadalmat mintegy „alulról fölfelé haladva” próbálják rekonstruálni.

További nóvum még a korábban nem hozzáférhető, vagy a valóságos jellegének megfelelő módon nem kiaknázható – elsősorban matematikai, statisztikai apparátus mozgósítását követelő – forrásanyagok a fölfedezése és intenzív hasznosítása. A hagyományos forrásmethodikái gyakorlattal való részleges szakítás nemcsak a tudományos elemzés technikai eszköztárát újítja meg, hanem azzal az eredménnyel is jár, hogy a történetírás közvetlen kapcsolatba kerül azokkal a társadalomtudományokkal (szociológia, közgazdaságtan, antropológia stb.), amelyekről ezeket a módszereket kölcsönzi.

A New Urban History, folytatja Thernstorm, valójában nem is a várost tekinti kutatási szakterületének, s ennyiben félrevezető az elnevezésben szereplő város szó, hanem az urbanizálódást, amely a társadalom egészére vetülő komplex folyamatok gyűjtőmedencéje. Az urbanizálódás kutatása ugyanakkor csakis társadalomtörténeti keretben képzelhető el.

S végül számot vet azzal, hogy a New Economic History és a New Urban History elnevezésbeli hasonlóságából milyen mértékig következtethető a valóságban is analogikus megfelelés a két irányzat között. Noha mind a kettő túlnyomórészt kvantitatív módszerekkel él és ugyanakkor egyaránt háttérbe szorítja a pusztán elbeszélő deskripciót, közöttük mindazonáltal lényeges eltérések húznak mély árkokat. A New Economic History, amely egyébként is erősen deduktív beállítottságú, egy összefüggő (füzzük hozzá: neoklasszikus) közgazdasági elméletnek a birtokában teszi föl a maga

¹St. Thernstorm–R. Sennett (ed.): *Nineteenth-Century Cities. Essays in the New Urban History*. New Haven–London: Yale University Press, 1969. vii.

²St. Thernstorm: *Reflections on the New Urban History*. In: A. B. Callow, jr. (ed.): *American Urban History. An Interpretative Reader with Commentaries*. New York–London–Toronto, 1973. 673. skk.

kérdéseit a történelmi múltnak.³ A várostörténezeseknek, akik szakterületüket mint par excellence társadalomtörténetet értelmezik, az elmélethez fűződő kapcsolata azonban egészen más természetű. Tekintve, hogy nem létezik olyan társadalomelmélet, amelyet közvetlenül vonatkoztathatna a történelem szűkebb tárgyára annak kockázata nélkül, hogy a konkrét elemzés ne silányuljon merő illusztrációvá, az új várostörténetírás a társadalomtudományi (tehát nem filozófiai) elméletekhez *kritikus és szelektív* módon kénytelen viszonyulni. Nem egyetlen elméletet képez le az elemzés konkrét szintjére, mint az ökonometrikus történetírás, hanem a társadalomtudományok és a történelmi ismeretek általánosításainak tág körét építi bele abba az elemzésbe, amely a „történelmi helyzetek elemei közötti összefüggések rendszerét hivatott kimunkálni”. Elképzelhető, hogy majdan megalkotják pl. az urbanizálódás egyetemes modelljét, amely egységes elméleti keretül szolgálhat azután a város mindenkori történeti jelenségének az értelmezéséhez. Szerzőnk azonban szkeptikus az effajta vélekedésekkel szemben, s az a meggyőződése: a történelmi elemzéseket, természetük szerint, nem elégítheti ki az univerzális modellek magyarázó ereje, a történelmi általánosítások sokkal inkább magukban hordozzák önnön strukturális kötöttségeiket, konkrét helyhez és időhöz tapadó érvényességüket.

Mielőtt sort kerítenénk arra, hogy a New Urban History közelebbi bemutatása révén szembesítsük a valóságot a fenti önjellemzés sugallta képpel, szükségesnek látjuk áttekinteni azt a várostörténeti és városzociológiai – mintegy a hatvanas évek közepéig tartó – tudománytörténeti fejlődési ívet, melynek az ismerete nélkül vajmi kevésbé igazodhatunk el közelebbi tárgyunkban.

*

Az amerikai várostörténetírás öneszmélését A. M. Schlesingernek egy 1933-ban megjelent könyvétől (*The Rise of the City*) és egy 1940-ben írott összegző tanulmányától szokás számítani.⁴ Schlesinger megkísérlti újraértelmezni az amerikai történelmet, azt állítva, hogy annak mozgatórugói között a városi fejlődés legalább akkora szerepet játszott, mint a Turner tézis által középpontba állított ún. *frontier* tényező. A város ugyanis kezdettől fogva kiindulópontja volt mindannak a technikai, kulturális, politikai és társadalmi megújulásnak, amely mindenkoron kulcsszerepet töltött be az ország fejlődésében. Mindezek nyomán – vonja le a következtetést – itt az ideje, hogy a várost, a városiasodást helyezzük végre az amerikai történetírás érdeklődésének a homlokterébe.

A Schlesinger által javasolt szemléleti és egyben témabeli fordulat, noha akkortájt akadtak a koncepciónak heves ellenzői is (elsősorban Diamond),⁵ hosszabb távon nagyon termékeny gondolatfölvétésnek bizonyult. Rendszeres vizsgálatok kezdődtek az amerikai városiasodás múltjának a feltérképezése céljából. Első lépésben a városi fejlődés kezdeti, mondhatnánk alapozó szakasza került reflektorfénybe.

C. Bridenbaugh még a harmincas években jelentette meg a városiasodás szempontjából élenjáró keleti régió, azaz Új Anglia 18. századi városfejlődésével foglalkozó könyvét,⁶ B. Still egy 1941-ben írott tanulmányában az ország középnagy (Nagy Tavak vidéki) félig-meddig *frontier* övezetnek a 19. század közepén nekilendülő urbanizációját elemezte,⁷ R. Wade pedig a nyugati *frontier* zóna 19. század elején kibontakozó városiasodási folyamatának szentelt monográfiát.⁸

E tanulmányok szerzői azt a feladatot tűzték célként maguk elé, hogy bizonyosságot szolgáltatnak egyrészt arról, miszerint a városiasodás – bizonyos időszakokban – az ország általuk vizsgált különféle területein igen komoly hatótényező volt, sőt ráadásul már korán mint különösen expanzív

³Vö. Benda Gyula: *New Economic History. Történeti Statisztikai Tanulmányok*, 1975. 1. sz. 261–276; Ránki György: *Az új gazdaságtörténet amerikai iskolája. Magyar Tudomány*, 1977. 3. sz. 164–173.

⁴A. M. Schlesinger: *The city in American civilization*. In: A. B. Callow, jr. (ed.): i. m. 35–53.

⁵Részletesebben, ld. D. W. Hoover: *The diverging paths of American urban history*. In: Uo. 643.

⁶C. Bridenbaugh: *Cities in Wilderness*. New York. 1938.

⁷B. Still: *Patterns of mid-nineteenth century urbanization in the middle west*. In: A. B. Callow, jr. (ed.): i. m. 122–135.

⁸R. Wade: *The Urban Frontier 1790–1830*. Cambridge, Harvard University Press, 1957.

folyamat érvényesült; másrészt arról, hogy a városi fejlődés olyan sajátos karakterű és öntörvényű társadalmi képződményt hozott létre, amely élesen eltért minden egyéb társadalmosodási formától. Bridenbaugh a koloniális tengerparti városok modelljét pl. szembeállította a falusi-agrár és a „nyughatatlan” frontier társadalmával. Az ez utóbbi 19. századi urbanizációs folyamatait vizsgáló Still és Wade azonban már a frontiert sem találta egységesnek a jelzett időben, e helyett ott is a Bridenbaugh városmodelljéhez hasonlatos várossal és az ezzel ellentett faluval számolt.

Schlesinger óvatosan még csak úgy fogalmazott: a város és a frontier legalább fele-fele arányban részes az amerikai történelem formálásáért. Still és Wade tanulmányai ennél merészebbet sugalltak: a város a 19. század elejétől kezdve már a frontier vidékén is számottevő társadalmi szerephez jutott. A konklúzióként összegzett megállapítást a következőkkel támasztották alá.

1. Az általuk vizsgált tájegységek városai, arculatuk és jellegük alapján a Bridenbaugh által leírt keleti nagyvárosok típusához álltak közel. (Innen érthető az a szembeszökő jelenség, hogy e két történész tanulmányának a szerkezete, az általuk számbavett összefüggések és szempontok köre teljesen egyezik a Bridenbaugh könyvében foglaltakéval. Céljuk ti. az volt, hogy a keleti és a frontier vidéki városok meghatározó vonásai közül az azonosakra mutassanak rá.)

2. Ezeknek a területeknek a továbbfejlődési lehetőségei egészében a régió városfejlődésének a dinamizmusában rejtettek. Amint Wade megfogalmazta: „[a városok] azáltal gyorsították föl azt az átalakulási folyamatot, melynek során a sötét, vad Nyugat gazdag, sokrétű vidékké vált, hogy egész területekre kiterjesztették gazdasági befolyásukat, hogy a civilizáció gyümölcsseit eljuttatták a hegyeken túlra és szokásaikkal benyomultak a vidéki életbe”.⁹

Az általuk vizsgált időszak a kereskedelmi városok klasszikus korszaka volt az USA-ban, amikor a városok központi gazdasági szerepköre a fokozatosan ellenőrzésük alá vont környező vidékek árufeleslegének a forgalmazásában, ill. azok anyagi szükségleteinek kereskedelmi úton történő kielégítésében merült ki. Ha az ipari forradalmat megelőző periódusban is szoros összefüggés volt kimutatható a gazdasági–társadalmi fejlődés fő iránya és a városiasodás között, méginkább állt ez az iparosodás megindulását követő időkre. L. S. Marshall egy 1937-ben tartott előadásában¹⁰ még arra helyezte a hangsúlyt, hogy bizonyítsa: Anglia és az Egyesült Államok demográfiai, gazdaság- és társadalomtörténeti, sok tekintetben eltérő körülményei dacára a két ország városfejlődése – az ipari forradalom időszakában – lényegében analóg módon zajlott.

Mindez azonban csupán szerény előjátéknak tekinthető ahhoz a történetírói teljesítményhez képest, amely B. McKelvey munkásságában tetőzött, immár a hatvanas években. McKelvey az amerikai városfejlődést az iparosodásban betöltött szerepében közelítette meg. Első e témában íródott nagyhatású könyvének¹¹ központi gondolatmenete szerint: a 19. század végére a régibb keletű települések eddig nem kiaknázott erőforrásainak a mozgósítása végérvényesen pontot tett a frontier korszak végére és az urbanizálódást ill. az iparosodást – az amerikai gazdaság- és társadalomfejlődés ez idő szerint (19. század közepe utáni időszak) két legfőbb motorját – egymás szinonim fogalmaivá avatta.

A városi fejlődés, a fentiekén túl, nagyban hozzájárult az USA gazdasági önállósulásához, sőt gazdaságilag megalapozott nagyhatalmi tényezővé válásához is. Mint írja: „Ily módon a városi ipari fejlődés a nemzetet nemcsak az európai gyáraknak való alávetettségi helyzetből szabadította föl, hanem megszabadította attól is, hogy az új tőkét külföldi bankoktól kelljen importálni”.¹²

Az amerikai várostörténetírást évtizedeken keresztül uraló, Schlesinger hatását erősen magán viselő irányzatnak a korántsem teljességre törő áttekintését ezen a ponton lezárjuk. Röviden a következőkkel jellemezhetjük a szóban forgó historiográfiai irányt.

1. Szembetűnő a szintetizáló látásmódra hajlandóság domináns volta. Noha az itt szóba hozott történészek majd mindegyike megpróbálkozott egyszer-egyszer a „biografikus” műfajjal, azaz egyetlen város történetének a föltárásával is, tegyük hozzá, olykor igen sikeresen, módszerük újszerűségét mégis a Schlesinger előtt szinte kizárólagosságot élvező biografikus várostörténetírással való szakítás tényében jelölhetjük meg.

⁹ *Uő*: Urban life in Western America 1790–1830. American Historical Review, 1958. okt. 30.

¹⁰ *L. S. Marshall*: The English and American industrial city of nineteenth century. In: *A. B. Callow, jr.* (ed.): i. m. 172–180.

¹¹ *B. McKelvey*: The Urbanization of America, 1865–1915. New Brunswick, 1963.

¹² *Uo.* 46.

2. A város fogalma az ő kezükben sokat veszített lokalitás voltából, és egyre inkább fölöldódott általános társadalmi kategóriákban. A város jelenségében ti az ösztársadalom olyan helyi képződményeit látták, amelyek sűrítve mindazt felölelik, amely a társadalom makroszintjén esetleg még csak potenciálisan, a fejlődés távolabbi irányába mutató tendenciaként (kereskedővárosok), vagy éppen séggel már kizárólagos, de legalábbis meghatározó folyamatként (ipari városok) hat. Ezen szemléleti alapállásból következően a városra mint kutatási alapegységre tekintettek, és városfogalmukban a kategória extenzív teljességének a kimerítésére törekedtek. A városoknak és a makrotársadalomnak ez a gyakorlati egy szintre hozatala a várostörténetírásnak a társadalmi egész átfogására alkalmas történetírásban megvalósuló fölöldását célozta. Kimondatlanul bár, de az eljárás logikájából következően az irányzat nem ismerte el az önálló várostörténet létjogosultságát, s helyett olyan – a város történeti elemzéséből kinövő – történeti diszciplínát próbált kimunkálni, amely ténylegesen az országos történet helyét venné át.¹³

*

Az amerikai városzociológia – kialakulásától kezdődően – szinte egynek vehető az ún. humán ökológiával. A 19. század pozitivistá tudományosságától örökségbe kapott biologizmus talaján a többnyire empirikus kutatásokban elmerülő humán ökológiát a húszas évek során a chicagói egyetem köré gyűlt szociológusok, élükön R. E. Parkkal és E. W. Burgessel, fejlesztették ki. Kutatásaik előterében a robbanásszerű átalakulás korszakát élő amerikai nagyvárosok, mindenekelőtt maga Chicago belső – főként térbeli – szerkezetének (ld. természetes övezetek elmélete), ill. az ezekben a struktúrákban bekövetkező folytonos átalakulásokat előidéző ökológiai folyamatoknak (migráció, mobilitás, szegregáció, szukcesszió) a törvényszerűségei álltak.¹⁴

A harmincas évek vége felé, a chicagói iskola bomlásának idején, L. Wirth a humán ökológia hagyományos szemléletét – nagyrészt Simmelre építve¹⁵ – akként fogalmazta át, hogy a város általában vett ökológiai adottságát összefüggésbe hozta egy sajátos városi életmód meglétével.¹⁶ A klasszikus humán ökológiát, amely kevés figyelemre méltatta az emberi viselkedésnek, a tudati tényezőknek és értékrendszereknek a város ökológiai és intézményi hálózatára kifejett hatását, a negyvenes évek közepén, immár az iskolán kívülről, éppen ezen az alapon érte újabb kritika. W. Firey Bostont vizsgálva az ökológiai folyamatokat befolyásoló tényezők sorában kiemelkedő szerepet tulajdonított az emberi döntéseknek, következésképpen az e döntéseket motiváló érzelmeknek (attitűdöknek) és értékeknek.¹⁷

A második világháborút követően, döntően az ötvenes években a klasszikus humán ökológiát új életre galvanizáló, az „orthodox ökológiai” szemlélethez való visszatérést programszerűen meghirdető ún. neo-ökológusoknak (A. H. Hawley, O. D. Duncan, L. F. Schnore) is jelentkezett egy csoportja. Tekintve, hogy a hatvanas évek amerikai várostörténeti irodalmára és azon belül is főként az új várostörténetészekre ez a neo-ökológiai iskola igen nagy hatást gyakorolt, röviden ki kell térnünk nézeteik ismertetésére.

A neo-ökológiai szemlélet képviselői abból indultak ki, hogy a társadalmi szervezetekben lejárolt változások a köztük és a fizikai környezetük közötti kölcsönhatásukban, konkrétan, változó egyensúlyi viszonyukban érthetőek meg. A társadalom eszerint egy ökoszisztéma részeként működik, amely legsikeresebben az ún. *ökológiai komplexum* elemzési sémájának a keretében tanulmányozható. Az

¹³D. W. Hoover: i. m. 645. sk.

¹⁴Részletesebben ld. Nemes Ferenc–Szelényi Iván: A lakóhely mint közösség. Bp. 1967. 71–122; Szelényi Iván: Bevezető tanulmány. In: *Uő* (szerk.): Városzociológia. Bp. 1973. 7–41.

¹⁵G. Simmel: A nagyváros és a szellemi élet. In: *Uő*: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Bp. 1973. 543–560.

¹⁶L. Wirth: Az urbanizmus mint életmód. In: Szelényi Iván (szerk.) i. m. 41–64. A wirthi urbanizmus koncepció ikerpárját, a „népi társadalom” (folk society) kategóriát R. Redfield dolgozta ki.

¹⁷W. Firey: Sentiment and symbolism as ecological variables. In: O'Brien et. al. (ed.): Readings in General Sociology. Boston. 1964. 103–108.

ökológiai komplexum magában foglalja a fizikai környezetet, a népességet, a technikát és a társadalmi szervezetet. Ez a négy komponens egymással kölcsönhatásban fejt ki a hatását.¹⁸

A neo-ökológiai szemléletmód, legalábbis képviselői szándékai szerint, nem korlátozza magát a városszociológiára, hanem átfogó szociológiai elméleti érvényt tulajdonít önmagának. Mint gyakran megjegyzik: a szociológiai látásmódot eluráló pszichologizmussal szemben az ökológiai megközelítés sokkal alkalmasabb a társadalmi változások elméleti megértésére. A neo-ökológia – hűen a chicagói iskola hagyományaihoz – lemond a tudati-kulturális jelenségek és az anyagi-népességi körülmények összefüggéseinek a komoly számbavételéről, az előbbinek nem is tulajdonít reális hatóerőt. Az ökológiai komplexumban sorsdöntő szerepet játszó népesség-fizikai környezet viszonylat pedig, a benne kifejeződő biologicista és funkcionalista interpretáció talaján, az empirikus kutatásnak első-sorban a demográfiára szűkítését teszi csupán lehetővé.

*

A hatvanas évek elejétől egyre nagyobb figyelem fordult az amerikai városok múltja felé. A várostörténettel foglalkozó kutatók számának a növekedése és a várostörténetnek az amerikai történetírásán belüli megnövekedett súlya nem kis mértékben szervezeti indíttatásokban gyökerezett. 1959-ben létrehozták a Harvard egyetemhez és a Massachusetts Institute of Technology intézethez¹⁹ kapcsolódóan a Joint Center for Urban Studies-t, amely a várossal és egyéb regionális egységekkel foglalkozó legkülönbözőbb kutatásokat összehangoló szervezeti központként kezdte meg működését. A „várostudományoknak” (urban studies) ezzel olyan új központi intézményes magja állt csatasorba, először törve meg a chicagói egyetem egyeduralmát, amelyben – ez utóbbitól eltérően – nem a városszociológia, hanem a várostörténet került középpontba.²⁰

A Joint Center for Urban Studies, kitűzött feladatának megfelelően, konferenciákat kezdett szervezni meglehetősen rendszerességgel azon célból, hogy elősegítse egy újfajta interdiszciplináris várostudományi kutatómunka kibontakozását. Az első ilyen természetű konferenciára 1961-ben került sor.²¹ Ugyanebben az évben látott napvilágot E. E. Lampard-nek az a cikke is, amely az utóbbi másfél évtizedben egyike a talán leggyakrabban citált várostörténeti írásoknak.²² Általánosan osztott értékelés, hogy Lampard tanulmánya új perspektívát nyitott az amerikai várostörténeti kutatások számára, s mintegy intónálta a hatvanas évek amerikai várostörténetírásának az új hangjait.

Lampard, szóban forgó írásában, egyrészt kritikailag áttekinti az amerikai várostörténetírás múltját, másrészt új programot vázol föl. Véleménye szerint minden korábbi várostörténetírói irányzat abban a közös hibában szenvedett, hogy tárgyát a város-falu antitézis szellemében kezelte. Ez az alapállás a 19. században moralizáló, a századforduló-századelő időszakában pedig politikai reformizmussal kacérkodó értékrendszerral terhelt meg a várossal kapcsolatos vizsgálódásokat. Ebből a zsákutcából csakis úgy lehet kijutni, ha sort kerítünk a várostörténet tárgyának elméleti tisztázására,

¹⁸ O. D. Duncan–L. F. Schnore: Cultural, behavioral and ecological perspectives. The American Journal of Sociology, 1959. szept. 132–153.

¹⁹ Ez a két egymással összefonódott kutatóközpont a múltban gyakran élen járt az amerikai társadalomtudományok megújításában. Példának okáért a keynesizmust az amerikai közgazdasági gondolkodásban meghonosító A. Hansen, S. Harris és P. Samuelson is itt dolgozott, stb. J. K. Galbraith: Az új ipari állam. Bp. 1970. 266. sk. (5. jegyzet).

²⁰ Csupán jelzésszerűen utalhatunk arra, hogy az amerikai társadalomtudományi kutatások egyik tipikus szervezeti jegye a nagyfokú területi decentralizáltság. H. Alpert: The growth of social research in the United States. In: D. Lerner (ed.): The Human Meaning of the Social Sciences. Meridian Books: Cleveland–New York. 1964. 73–89.

²¹ A konferencia anyagát tartalmazza, O. Handlin–J. Burchard (ed.): The Historian and the City. M.I.T. and Harvard University Press, 1963.

²² E. E. Lampard: American historians and the study of urbanization, American Historical Review, 1961. okt. 49–61.

majd az ennek nyomán meginduló konkrét empirikus vizsgálatok fölszínre hozzák mindazt az adathalmazt, amely ennek a fogalmi keretnek a kitöltésére alkalmas. Lampard, kísérletet is téve ennek a fogalmi bázisnak a meghatározására, a várostörténet tárgyát az urbanizálódás társadalmi folyamatával véli azonosíthatónak. Az urbanizálódás kategóriája, amellyel a társadalmi változások fogalmilag teljes értékűen tükrözethetők, végeredményben a városi populáció számszerű növekedését hivatott leírni.

Az urbanizáció kutatásának, a pusztán mennyiségi paramétereken túl a folyamattal együttjáró népességszerkezeti változásokról is számot kell adnia. Ehhez – szerzőnk szerint – az ökológiai szemléletmódnak a neo-ökológusok által kidolgozott koncepciója kínálja a legmegfelelőbb kereteket.

Az 1961-es, már említett konferencián elhangzott előadásában koncepciójának valamelyest kjérleltebb megfogalmazásával találkozunk.²³ Itt világosan leszögezi, hogy az urbanizálódás alapjában három dimenzió mentén vizsgálható: 1. *demográfiai*, amely a népesség növekedésével és térbeli eloszlásával kapcsolatos; 2. *strukturális*, amely a közösség társadalmi szerkezetére, az azon belüli mozgásokra vonatkozik; 3. *viselkedési* (behavioral), amely az egyének életmódját érinti.

Lampard nem hagy kétséget aziránt, hogy az urbanizálódást a társadalom egészét meghatározó folyamatnak tekinti, továbbá hogy ezen belül a népességkoncentrációnak, vagyis a demográfiai mozzanatoknak tulajdonít elsődleges jelentőséget. Az urbanizálódás illetően értelmezése, szerinte, megfelel annak a tudományos szükségletnek, hogy a társadalom mikro- és makroelemzési szintjei egymással kellő összhangba kerüljenek, hiszen: „... a várostörténetnek (ez) a tágabb látókörű megközelítmódja ugyanazokban a terminusokban képes a helyi szituációkat megvilágítani, mint amelyekben a társadalom általánosabb alakzatait szokás tárgyalni. Az egyes városokat pl. az urbanizációhoz, ehhez a sokoldalú társadalmi folyamathoz való egyedi alkalmazkodási formákként lehet kezelni...”²⁴

Lampard magát a várostörténetírást autonóm tudományterületnek tekinti. S miután az urbanizálódást társadalomtörténeti folyamatként fogja föl, a vele foglalkozó tudományágat a társadalomtörténetírás azon új művelési módjának minősíti, amely képessé válhat a korábban elsatnyult, ténylegesen a „mindennapi banalitások” tanulmányozására szorítókozó és a „könnyed nonfiction népszerű műfajává” visszaminősített társadalomtörténetírás kiszorítására.

Lampard újszerű, noha nem előzmény nélküli,²⁵ urbanizálódás koncepciója, szándékain túlmenően, a valóságban is hidat tudott verni a neo-ökológus városszociológusok tábora és a várostörténészek egyes csoportjai között. Az interdiszciplináris városkutatás égisze alatt a neo-ökológusok, főként Schnore, a történészek oldaláról érkező kívánalmaknak eleget téve két pontban módosítottak is korábbi felfogásukon: egyrészt az amerikai szociológiai gondolkodásra hagyományosan jellemző ahistorikus szemlélettel való szakítás szorgalmazása, másrészt a tudati-viselkedési tényezőknek a konceptuális figyelembevétele terén.²⁶

A szociológia és a történetírás különböző irányjaiból egymáshoz közeledő és azonos szemléleti platform kialakítására törekvő várostudomány a véleményegyeztetés nyugvópontján végeredményben két vizsgálati szempont előtérbe helyezésére tett kísérletet az urbanizálódás elméleti körvonalazásakor: a demográfiai és a társadalom-szerkezeti összefüggésekre. Mint olvasható: „A kutatásnak egyre inkább a differenciálódás társadalmi folyamatára kell irányulnia, amely az iparosodás menetében három egymással összefüggő népességi folyamatban erősödik föl: 1. a népesség növekedésében és a népességnek mindenekelőtt a falusi–városi migráció révén zajló térbeli újraeloszlásában; 2. a munkaerő növekedésében és az általi differenciálódásában, hogy a viszonylag szélesebb tevékenységegyüttest magába záró foglalkozásokból a munkaerő átáramlik a specializáltabb és teljes munkaidejű nemmezőgazdasági foglalkozásokba...; 3. nagyobb számú egyén gazdasági–társadalmi státuszemelke-

²³ Uő: Urbanization and social change; on broadening the scope and relevance of urban history. In: O. Handlin–J. Burchard (ed.): i. m. 225–248.

²⁴ Uo. 233.

²⁵ Az urbanizálódás hasonló értelmezésének a körvonalait egy közel két évtizeddel korábbi, hatását tekintve nem számottevő tanulmányban már meglelhetjük. H. Tisdale: The process of urbanization. Social Force, 1942. márc.

²⁶ L. F. Schnore: Problems in the quantitative study of urban history. In: H. J. Dyos (ed.): The Study of Urban History. London. 1968. 189–209.

désében, amelyet a tulajdonban és/vagy az iskolázottságban való egyre fokozottabb részesedése biztosít...²⁷

Az amerikai várostörténetészek és a várossal egyéb rokonságúak keretében foglalkozó szakemberek körén belül – az elmúlt másfél évtizedben – kibontakozott pezsgő elméleti-módszertani irodalomba kívántunk röviden bepillantani. Tettük ezt azzal a céllal, hogy ebből a gazdagon burjánzó vitairadalomból²⁸ azt az egyébként jellegadó vonulatot villantsuk föl, amely előkészítette az utat a hatvanas évek közepén, második felében színre lépő új várostörténetészek számára.

*

1964-ben jelent meg *Stephan Thernstorm Poverty and Progress* című könyve,²⁹ amely – ahogy gyakran emlegetik – határkő az amerikai várostörténetírásban, tekintve, hogy – miként utóbb ki-derült – benne egy új történetíró irányzat iskolateremtő alpművét kell látnunk. Thernstorm kama-toztatni kívánta azt a fentiekben röviden taglalt gondolatfölvetést, amely az 1960-as évek elején, művének publikálását megelőzően, többnyire csupán manifesztum értékű megnyilatkozásnak volt tekinthető.

A könyv, szűken vett témája szerint, egy Új Angliában fekvő kisváros, a Bostonhoz közeli Newburyport munkástársadalmának a 19. századi (közelebbről 1840–1880 közötti) mobilitási viszonyaival foglalkozik. A mű – mondhatnánk – fő kérdésfölvetésében ideológia-kritikai jellegű. Igaz-e az a 19. századi keletű amerikai ideológiai konstrukció, mely szerint a korabeli amerikai társadalom a nagyarányú és tömeges mobilitási lehetőségek színtere, helyesebben olyan világ, amely a társadalom minden rétege, osztálya számára a gyors és nagy ívű társadalmi érvényesülést a beteljesülés bizonyosságával kínálja? Az a nem kevésbé izgalmas további kérdéskör is helyet kap a tárgy elemzésében, hogy miben gyökerezett ennek az ideológiának a korabeli hatékonysága, amelyet viszont időtálló volta kétségtelenül bizonyít?

A mű ideológia-kritikai síkjának van egy további vonatkoztatási pontja is. Köztudott, hogy az amerikai társadalomtudományos gondolkodásban az amerikai társadalom szerkezete viszonylag későn, csak az 1930-as évektől datálhatóan kapta meg az első empirikusan alátámasztott elméleti megfogalmazását. Ebben döntő szerepet azok a vizsgálatok játszottak, amelyek egyes kisebb városi települések kiterjedt, sokágú szociológiai feltérképezésére irányultak, az ún. *community studies*, azaz közösségtanulmányok, s ezen belül kiváltképp az a Yankie City Series néven ismert több éves vizsgálatsorozat, amelyet a volt antropológus, W. L. Warner irányított.³⁰

A Yankie City Series vizsgálatainak egyik színhelye Newburyport városa volt. Warner ennek a szerinte száz éve lényegében stagnáló városnak a társadalm szerkezetét a közösség tanulmányok sajátos szociológiai módszereivel rekonstruálva, az így kapott képletet az amerikai társadalom egészére érvényes rétegződésmórnak feltüntetve, arra a végső megállapításra jutott: a 19. század nagyarányú mobilitási hullámát követően a 20. században a folyamat lendülete megtört, a rétegek közötti mozgás lelassult, megakadt. Az amerikai társadalom időbelileg folyamatos megmerevedésének warneri hipotézise szervesen magába építette a 19. századi „mobilitás ideológiát” (Thernstorm használta kifejezés), s akként vitte tovább, hogy a 20. századra nézve felállította a „megakasztott mobilitás” (blocked mobility) tételét. Ez utóbbit, amely az amerikai szociológiai gondolkodásban sokáig a dogma erejével hatott, sajátos stratifikációs szempontok szerint létrehozott, egyes lokális társadalmakban föllelni vélt,

²⁷ L. F. Schnore–E. E. Lampard: Social science and the city: a survey of research needs. In: L. F. Schnore (ed.): *Social Science and the City: a Survey of Urban Research*. New York–Washington–London. 1968. 40.

²⁸ A vita könyvészeti áttekintését ld. *Urban History Yearbook*, Leicester University Press, 1974. 9. (3. jegyzet).

²⁹ *St. Thernstorm: Poverty and Progress. Social Mobility in a Nineteenth Century City*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1964.

³⁰ A community study, a szociológia ezen sajátos ágának kimerítő tárgyalásához vö. C. Bell–H. Newby: *Community Studies*. London. 1971.

de az amerikai társadalom egészére érvényesnek gondolt társadalomszerkezeti képpel kívánta alátámasztani.³¹

Thernstormnak szembe kellett néznie ezzel a másik, látszólag tudományos hitelességű, noha semmivel sem kevésbé ideologikus mobilitás-felfogással is. Thernstorm távolabbi célja ideológia-kritikai ugyan, de az oda vezető út társadalomszerkezeti vizsgálattal van kiköveztve. A feladat tehát nem kevesebb és nem több, mint a közkeletű ideológiai formulák alapjául, más esetben tárgyául szolgáló társadalmi valóság történeti-szociológiai elemzése, elfogulatlan leírása.

Az alábbiakban röviden összefoglaljuk Thernstorm elemzésének a legfőbb mozzanatait. 1. Newburyport preindusztriális – federalista – korszakában (az 1840-es éveket megelőzően) a rendi szokásokat konokul őrző amerikai kolonialis városi közösség egyik szélsőséges, de a maga nemében tipikus esete (patriarchális kapcsolatrendszer a magán- és közéletben egyaránt, amely a társadalomszerkezet viszonylagos tagolatlanságában gyökerezik).

2. A negyvenes évektől datálhatóan a települést eléri az ipari forradalom (textilipari boom), amely visszacsatolásként jelentős településfejlesztő hatást gyakorol (a tömeges bevándorlás felduzzasztja a népességszámot; 1851-ben a helységet jogilag várossá nyilvánítják). Mindezzel együtt a város társadalomszerkezetében nagymérvű differenciálódási folyamat megy végbe. Az osztályok és rétegek anyagi helyzetükben, a tulajdonhoz való viszonyukban és életmódjukban élesen polarizálódnak, egymás közti kapcsolatukban a patriarchális kötelékek helyett immár az anonim társadalmi kapcsolatrendszer válik jellemzővé. Ez utóbbi fejlemény a társadalmi csoportok érintkezésében a konfrontációt tartósítja, és ezáltal alapvetően módosít a város politikai életének korábbra jellemző deferens természetén is (kiéleződő pártharcok).

3. A munkásság társadalmi mobilitási folyamatainak a vizsgálatában egy alapjában a foglalkozási helyzetnek megfelelő társadalomszerkezeti modellel dolgozik: megkülönbözteti a *nem fizikai* és a *fizikai* foglalkozásúak blokkját; ez utóbbin, azaz ténylegesen a munkásságon belül három réteget különít el, úm. a segédmunkásságot (unskilled), a betanított munkásságot (semiskilled) és a szakmunkásságot (skilled). A segédmunkásságból vett minta alapján a munkásság legalsó rétegének negyven év viszonylatában érvényes mozgási tendenciáival kapcsolatban a következő megállapításra jut: a segédmunkásság intragenerációs vonatkozásban többnyire immobilnak, intergenerációs viszonylatban valamelyest mozgékonyabbnak mutatkozott, de a kisebb hányad számára elérhető társadalmi emelkedés útja is kizárólag csak a legközelebbi munkakategóriák irányában állott nyitva, s a réteg mobilitási folyamatai egészében az osztály határain belülre korlátozódtak. Ugyanakkor a réteg számszerűen nem pontosan megfogható, mert folytonosan elvándorló, de feltehetően igen tetemes hányada valószínűleg még lejjebb süllyedt a társadalmi ranglétrán (munkanélkülivé vált).

4. Elemzésébe a szerző bekapcsol egy rendszerint kevésbé figyelembe vett szempontot, a vagyoni-jövedelmi mobilitás csatornáját. Megvizsgálja, hogy a takarékpénztári pénzelhelyezés milyen arányokat öltött; a munkásság milyen széles csoportjaiból kerültek ki a betevők; melyek voltak ezek a csoportok, és milyen céllal akumuláltak pénzt? Mindezek nyomán választ adhatunk a kérdésre: volt-e, s ha igen, mennyire volt jelentős a vagyoni mobilitás, és hogyan viszonyult a foglalkozási mobilitáshoz? A kérdésekre kapott válaszok summázata a következő: a vagyoni felhalmozás mértéke korántsem érte el azt a szintet, amely a fölfelé tartó mozgáshoz, egyáltalán az elmozduláshoz megfelelő alapul szolgálhatott volna, sőt még egy-két lépcsős foglalkozási mobilitási esélyeket sem növelte túlságosan. A pénz akumulálása az önálló lakás megszerzése érdekében történt, és ugyanakkor a munkáscsaládok általános fogyasztási nivójának a javításához szinte egyáltalán nem járult hozzá, sőt éppen az azokban megvalósított túlzott önmegtartóztatás esetén nőtt meg az esély a kiemelt szükségletként kezelt lakás valamikori megvételére.

5. A társadalmi mobilitás foglalkozási és vagyoni dimenzióinak külön-külön történő számbavételét követően a szerző egy 287 családot felölelő mintában a két szempontot egyszerre, egymásra vonatkoztatva veszi szemügyre. A minta 16,4%-a magas mobilitású, 50%-a közepes mobilitású és mintegy $\frac{1}{3}$ -a immobil családokat foglal magában. A mintákból levonható tanulságot Thernstorm abban összegzi, hogy a korabeli társadalmi mobilitás különböző dimenziói, úm. a foglalkozási és a

³¹ Warner stratifikációs koncepciójához, *W. L. Warner: Social Class in America*. Harper Torchbooks: New York. 1960.

vagyoni ill. az inter- és intragenerációs mobilitási formák kevésbé épültek egymásra, a társadalmi mobilitás összetett jelenségkomplexuma tehát nem tekinthető egy belsőleg kumulatív folyamatnak. Mindent összevéve, bár a munkáléltből való kiemelkedés esélyei és valósága kevésbé voltak számottevőek, a város munkástársadalmán belül – ebben az időben – viszonylag élénk társadalmi mozgás zajlott, amely tápot adhatott és adott is a századbeli amerikai „mobilitás ideológia” hamis eszméjének a széleskörű elfogadásához.

Ami ezen a téren sajátosan Newburyportot illeti, itt tartósan nem halmozódtak föl azok a végképp reménytelen helyzetű és perspektívát maguk előtt nem látó bevándorló rétegek, amelyek az ország nagy ipari városaiban, azok gettóiban koncentráálódtak. A város népességének nagyobbik része, a migráció szelektív jellege nyomán éppen azokból a viszonylag sikeresebb sorsú emberekből állott, akiknek a tudatában saját helyzetük – a múltbélivel összevetve – nyilvánvaló közvetlenséggel igazolta az ideológia által sugallt optimizmust.

Thernstorm műve látszatra esettanulmány, valójában azonban több ennél, tekintve, hogy tárgyában az általános társadalmi folyamatokra figyel. Mint írja: „... ez a közösség keresztülment azon az átalakulási folyamaton, amely végsőfokon többé-kevésbé minden amerikai nagy- és kisvárost befolyásolt, és ez valószínűsíti, hogy az urbanizálódás és az iparosodás társadalmi következményei tekintetében e közösségek mindegyike között fontos egyezések álltak fenn.”³²

*

„A múltbeli városi életnek nincs fontosabb vetülete az osztálystruktúránál, ugyanakkor nincs még rajta kívül olyan kérdés, amelyet annyira kevés figyelemre méltattak volna...” – vonja meg az egyenleget Thernstorm.³³ A témával foglalkozó kevesek közé tartozik M. Katz, aki az Ontario állambeli Hamilton város 1850–1880 közötti társadalomszerkezetét elemzi.³⁴ A vagyoni állapot és a foglalkozási helyzet korrelációja alapján felvázolja a város státushierarchiáját, a státushelyzet és a politikai–hatalmi viszonylatok együttes figyelembevételével pedig a városra jellemző osztályszervezethez kíván eljutni. A statikus csoportmodellek rekonstrukcióján túl kísérletet tesz a struktúrán belüli le-föl mozgások fő tendenciáinak a regisztrálására is oly módon, hogy a különböző rétegeképző dimenziókat a kormegoszlással veti egybe.

Az új várostörténetek legkedveltebb kutatási területe mindazonáltal a népesség térbeli és társadalmi mozgásfolyamata: a migráció és a mobilitás. H. G. Gutman pl. New Jersey állam friss alapítású ipari városa, Paterson üzleti vállalkozóinak a 19. századi származási viszonyait vizsgálta, mintasokaságon keresztül.³⁵ Arra az eredményre jutott, hogy a réteg zömmel az alsóbb osztályok felső rétegeiből került ki. Paterson sok tekintetben sajátos helyzete (korai iparosodás = a gründoláshoz szerényebb tőke is elégséges) tehát igazolni látszik a „rongyosból gazdaggá” válás már érintett ideológiai tételét, amely arra figyelmeztet: az amerikai társadalomban túlnyomó módon érvényesülő mobilitási trendek nem zárják ki az attól eltérő helyi trendek előfordulását.

St. Blumin a polgárháború előtti philadelphiai társadalom mobilitási jelenségeit vizsgálja meg.³⁶ Egy előzetes módszertani cikkében tisztázza szempontjait.³⁷ Úgy látja, hogy a társadalmi szerkezet két legfontosabb dimenziójának, a foglalkozási és a vagyoni rétegződésnek az összefüggésében – a közöttük megállapítható alacsony korrelációs érték miatt – a mobilitás nem értelmezhető. A népesség lakóhelyi elhelyezkedésének és foglalkozási szerkezetének a változásai közötti erős korreláció viszont módot nyújt arra, hogy ezt a kettőt, egy dimenzióként kezelve őket, a vagyonsági szerkezetválto-

³² St. Thernstorm *Poverty* . . . 206.

³³ St. Thernstorm: *Reflections* . . . 679.

³⁴ M. B. Katz: *Social structure in Hamilton, Ontario*. In: St. Thernstorm–R. Sennett (ed.): i. m. 209–245.

³⁵ H. G. Gutman: *The reality of the rags-to-riches „myth”: the case of the Paterson, New Jersey, locomotive, iron and machinery manufacturers, 1830–1880*. In: Uo. 98–125.

³⁶ St. Blumin: *Mobility and change in ante-bellum Philadelphia*. In: Uo. 165–209.

³⁷ Uo.: *The historical study of vertical mobility*. In: M. Drake (ed.): *Applied Historical Studies. An Introductory Reader*. London. 1973. 233–251.

zással hozza kapcsolatba. Egy dinamikus modellben pedig a foglalkozási és a lakóhelyi szerkezeti átalakulások paramétereinek az egymáshoz viszonyított módosulása sokat megmagyaráz a vagyoni tényezőnek a mobilitásban játszott szerepéből, főként ha azok nem együtt mozognak, hanem egymástól távolodnak. Forrásproblémák okán a szerző csupán a város tulajdonnal bíró rétegeire, ill. az azokból vett mintasokaságokra terjeszti ki a figyelmét. Az elemzés végeredményeként azt kapja, hogy a város társadalmi átrétegződése az iparosodás előtti struktúra teljes alárendelődésének a talaján, a régi társadalomszerkezeten belüli pozícióknak az új polgári társadalomstruktúra legalsó szintjére süllyedése mellett zajlott.

A vándorlás, mint ökológiai ill. a mobilitással szorosan összefüggő kérdéskör kelti talán a legnagyobb érdeklődést az új várostörténetesek körében. Felléptükig elsősorban az országba kívülről – mindenekelőtt Európából – érkező vándormozgalom kapott helyet a kutatásokban, főként O. Handlin munkásságát kell ebben a vonatkozásban kiemelni. A belső vándormozgalom, amely pedig – miként Thernstorm rámutat^{3 8} – a városok bevándorlásból eredő népességszaporodását döntően megszabta, jelentőségének megfelelő tárgyalásával azonban elsőként csak a New Urban History vizsgálataiban találkozhatunk.

A belső vándorlás egyik iránya rural-urban jellegű volt és abban gyökerezett, hogy az agrár-népesség magas termékenysége ill. az agrártermelés korabeli termelékenységi szintje között egyre nagyobb feszültség támadt. A városok egymás közti népességcseréje, a migráció másik csatornájaként, szintúgy igen jelentős méreteket öltött. Knights pl. úgy találta, hogy Boston 1830–1860 viszonylatában rögzített népességkicsérélődési arányszáma, a tiszta népességgyarapodás gyors és töretlen üteme ill. az ún. perzisztenciatszint (letelepedési arány) állandó emelkedése ellenére folytonosan nőtt, s lényegében a város lakosságának 30–40%-os évtizedenkénti kicsérélődéséről tudósít.^{3 9}

A szakadatlan népességmozgásnak, amelyben természetesen a legszegényebb munkásrétegek voltak elsősorban érdekeltek, a nyomkövetésére igen alkalmas az ökológiai szemléletmód. A kutatómunka ilyen irányú elmélyítése céljából 1965-ben létre is jött, részint a National Science Foundation, részint a Wisconsin University anyagi támogatásával az az intézményes alap (Ecological Patterns in American Cities: Quantitative Studies in Urban Research), amely programba vette, a munka egyik irányítóját idézve, hogy a „kutatómunka fókuszába állítja a 'társadalmi osztályok' – amerikai városokon belüli – lakóhelyi megoszlását.”^{4 0}

Az egyetlen város teljes ökológiai komplexumának történeti alakulására összpontosító kutatások között említhetjük Schnore és Knights cikkét,^{4 1} ill. Ward komparatív alapon megírt könyvét.^{4 2} Az előző tanulmányban a szerzők Boston városnövekedésének két szakaszát állapítják meg: az 1880-ig tartó első szakaszban centralizációs, az azt követő évtizedekben viszont decentralizációs (szuburbanizálódás) tendenciák érvényesültek. A lakóhelyi elkülönüléssel kapcsolatban megállapítják, hogy a 19. század közepén az etnikumok számszerű növekedése és szegregálódásuk mértéke között fordított összefüggés állott fenn. Ward könyvében bemutatja, hogy a nagyvárosok központi övezeteiben a bevándorló etnikumokat tömörítő lakóhelyi egységek miként alakultak ki és újraértelmezi magáról a folyamatról, ill. az annak eredményeként előálló társadalmi jelenségekről korábban kialakított elképzeléseket. Egyik leglényegesebb eredménye abban foglalható össze, hogy a szegregálódás és a társadalmi csoportok integrálódása között szoros összefüggés állott fenn.

Az osztályhelyzetben rögzülő lényegi viszonyazonosságon túl, az osztályon belüli rétegződés szintjén is egymáshoz objektíve oly közel álló etnikus népességcsoportok politikai öntudatosulási folyamata, etnikai tudati partikularizmusukat átlépő osztályá szerveződése ebben az országban meg-

^{3 8} St. Thernstorm: Urbanization, migration and social mobility in the late nineteenth-century America. In: A. B. Callow (ed.): i. m. 399. skk.

^{3 9} P. R. Knights: Population turnover, Persistence and residential mobility in Boston, 1830–1860. In: St. Thernstorm–R. Sennett (ed.): i. m. 258–275.

^{4 0} L. F. Schnore: Problems . . . 199.

^{4 1} L. F. Schnore–P. R. Knights: Residence and social structure: Boston in the ante-bellum period. In: St. Thernstorm–R. Sennett (ed.): i. m. 247–258.

^{4 2} D. Ward: Cities and Immigrants: A Geography of Change in Nineteenth-Century America. New York: Oxford University Press, 1971.

lehetősen elégtelenül haladt előre. C. Griffen pl. kimutatja egy New York állambeli kisvárosnak, Poughkeepsie-nek a példáján, hogy a népesség etnikai összetartozandóságra irányuló törekvése jelentősen fölülmúlta a különböző státuskategóriákat magukban rejtő foglalkozási csoportok szerinti elkülönülési hajlandóságot.⁴³

Egy másik tanulmányban a szerző a mobilitási esélyek osztályon belüli különbségeivel hozza összefüggésbe az amerikai munkásosztály széttagoltságát. Kimutatja, hogy a bevándoroltak mind első-, mind másodgenerációs sikon hátrányosabb helyzetből startoltak a felemelkedésért vívott harcukban, mint az egy-, vagy többgenerációs amerikai honosságú osztályos társaik.⁴⁴

A kisebb népességcsoportok vizsgálatára gyakorta az intézményi vonatkozások mikroszintjén kerül sor. A városi társadalomban, de egyéb közösségekben is, a család, a háztartás az az intézményforma, amely az egyes egyének számára a legközvetlenebb életkeretül szolgál. A közösségek szervezeti rendszerében elfoglalt funkcionális helye magyarázza, hogy a család igen konzervatív természetű és egyben időtálló intézmény, amely a közösségben lezajló, mégoly gyökeres strukturális átrendeződések bomlasztó hatásaival szemben is messzemenően immúnis tud maradni. A családnak erről a tulajdonságáról érdemleges bizonyító anyaggal szolgál L. H. Lees egy a 19. századi londoni írekről szóló tanulmányban.⁴⁵ A főként L. Chevalier nyomán elterjedt „munkásosztály = veszélyes osztály” közkeletű beállítással szemben Lees öt londoni anyakönyvi körzet adatait elemezve arra a felismerésre jut, hogy az angol társadalom eme legelesettebb rétegére korántsem a nagyfokú dezorganizáltság és társadalomellenes szubkulturális állapot a jellemző, hanem egy nukleáris családszervezetben testet öltő, erősen ellenőrzött és szabályozott, bár természetesen messzemenően elszigetelődésre hajló életvitel. A munkásosztályról a „veszélyes osztályok” képzetével rokon középosztálybeli ideológia, sőt szociálpszichológiai attitűd kialakulásának szociológiai rugóihoz visz bennünket közel R. Sennett rendkívül érdekes tanulmányában.⁴⁶ A szerző azt vizsgálja, hogy Chicago egyik szociálisan meglehetősen egységes elővárosa, Union Park „tisztos középosztályból” kikerülő lakóinak „... a külföldi (értsd: eredetű) tömegektől való félelmei hogyan tükrözhettek valami egészen mást arról a kapcsolatról, amely ténylegesen fennállott burzsoá és proletár között?”⁴⁷ És úgy találja: nem általában ezt a viszonylatot tükrözte vissza a réteg félelem pszichózisa, hanem a városi társadalomban elfoglalt helyéről benne élő és családi szervezete által kimunkált tudata elé tart az tükröt. Eszerint, ha meg akarjuk érteni tömegpszichózisa okát, meg kell ismernünk önértékelését, mely utóbbit viszont a réteg sajátos családi szervezetrendszerének a leírásából bonthatjuk ki. A különböző családtípusok szétválasztásával a szerző mintegy modellálja azt a viszonyrendszert, amely egy hanyatló középosztályi réteg és a viharos tőkés fejlődés bizonyos szembeötlő jelenségei közötti konfrontációnak az alapját képezi.

*

A New Urban History munkásságának bemutatását ezen a ponton lezárjuk. Áttekintésünkben az irányzat hatvanas évekbeli termékeire koncentráltunk, közelebbről az 1968-as Yale konferencia anyagát vettük elsősorban figyelembe. Az utóbbi évek fejleményeire nem lehattunk tekintettel, mert pl. az 1970-es konferencia nemrégiben (1975-ben) publikált anyaga ill. egyes itt figyelembe vehető monográfiák, a kézirat lezártáig, sajnos nem jutottak el a szerzőhöz.^{47/a}

A New Urban History, nyugodtan mondhatjuk, a mai amerikai társadalomtörténetírás talán legeredetibb, de mindenesetre egyik legjelentékenyebb vonulata. Mint bármelyik, magát az „új”

⁴³ C. Griffen: Workers divided: the effect of craft and ethnic differences in Poughkeepsie. New York. 1850–1880. In: *St. Thernstorm–R. Sennett* (ed.): i. m. 49–98.

⁴⁴ *St. Thernstorm*: Immigrants and WASPS: ethnic differences in occupational mobility in Boston, 1890–1940. In: Uo. 125–165.

⁴⁵ H. Lees: Patterns of lower-class life: irish slum communities in nineteenth-century London. In: Uo. 359–386.

⁴⁶ R. Sennett: Middle-class families and urban violence: the experience of a Chicago community in the nineteenth century. In: Uo. 386–421.

⁴⁷ Uo. 400.

^{47/a} A hetvenes évekről jó áttekintést ad C. Griffen: *The United States: The 'New Urban History'*. Urban History Yearbook, Leicester University Press, 1977. 15–24.

jelzővel felruházó historiográfiai iskolára (New Economic History, New Archaeology⁴⁸), rá is jellemző, hogy sort kerít tárgyának tematikus átértelmezésére. Ennek nyomán a közösségi csoportszerkezetek állapotszerű és működés közbeni elemző magyarázata, további névumként, felváltja a hagyományos elbeszélő-leíró eseménytörténetet. Ezek a módosulások szükségképpen új fogalmi rendszert és kutatási módszertant, megismerési technikát követelnek meg. Ennek kifejlesztésére a történettudomány önmagában képtelen lévén, sürgető igényként jelentkezik az ún. pozitív társadalomtudományokkal való szoros együttműködés, az interdiszciplinaritásra törekvés. Az interdiszciplináris irányvétel a történetírás hagyományos induktív kifejtő, elbeszélő-leíró módszerével szemben előtérbe tolja a deduktív analitikus megközelítésmódot, amely némely esetben, pl. a New Economic History esetében, primátusra is szert tehet, máshol viszont, erre a New Urban History példa, a korábbiakhoz képest nagyobb, de nem kizárólagos szerephez jut.

A vázolt, részben tudománylogikai változásokon túl az interdiszciplinaritás magával hozza a kutatástechnika infrastruktúrájának a módosulását is. Általánosan igaz, hogy az itt szóban forgó történetírói irányzatok használják a legkiterjedtebben a kvantifikációs eljárásokat, a modellalkotást stb., amely ugyanakkor a hasznosított forrásanyag jellegében, sőt tömegében is számtalan névumot eredményez.

Végül, de nem utolsósorban ezek a historiográfiai tendenciák nem rettennek vissza attól, hogy elemzéseiket általános összefüggésekbe ágyazottan végezzék el, noha konkrét kutatómunkájukban gyakran épp a mikrostruktúrákra helyeződik a fő súly. Az általánosításhoz vezető utat azonban ez a témabeli sajátosság nem torlaszolja el, sőt a mikroszerkezetek összehasonlító kutatási metódusa a korábbiakhoz képest sokkal megbízhatóbb módja a történelmi általánosításoknak.

A New Urban History a történetírás, helyesebben a modern historiográfia vele rokon tendenciához képest természetesen számos sajátos vonást, megkülönböztető jegyet is rejt magában. Röviden a következőkről van szó. 1. A hagyományos amerikai várostörténetírástól eltérően a várost nem a maga komplexitásában tárgyalja, hanem szűken társadalomtörténeti aspektusában, s ezáltal a várostörténetet társadalomtörténetként műveli. 2. A hagyományos amerikai társadalomtörténetírással szemben tárgyát nem országos történetként kezeli, hanem mint olyant, amely mikrorendszerek összehasonlító vizsgálatán keresztül tárul föl a történelmi megismerésben. 3. Az irányzat az ökonometrikus történetíráshoz mérten jóval szolidabban adaptálja a deduktív megközelítésmódot, és pl. az ún. *kontrafaktuális* jellegű hipotézisekre épülő modellalkotás teljességgel idegen tőle. Tény, hogy sokat merít a szociológiából akként, hogy a szociológiai fogalmakat, kategóriákat és elméleti posztulátumokat mint kiinduló hipotéziseket alkalmazza konkrét történeti vizsgálataiban. Ez az eljárás persze nem problémamentes. Elég arra utalni, amit már N. Birnbaum, az amerikai újbaldal vezető szociológusa, az 1968-as konferencia anyagát tartalmazó kötethez írott utószavában is említ: kérdés, hogy az új várostörténetészek által használt társadalmi csoportkategóriák, rétegződéskonceptiók milyen mértékben képesek hűen visszatükrözni a 19. századi társadalom valóságos viszonyait, vagy ehelyett mennyiben „modernizálják” azt?⁴⁹ Nem tagadható persze, hogy ezekkel a veszélyekkel maguk az új várostörténetészek is számolnak. Elsősorban Thernstormra kell hivatkoznunk, aki nemcsak elméletileg veti föl a kérdést ugyanilyen értelemben,⁵⁰ hanem konkrét elemzéseiben is törekszik a historizálás ezen buktatóinak a sikeres kikerülésére. Lényegében azt mondhatjuk, hogy az új várostörténet a hagyományos történetírás és az újító irányzatok szélsőségei között valahol középúton halad, hiszen egyaránt él a szociológiai elméletek empirikus anyagra történő leképezésének analitikus eszközeivel, valamint a hagyományos elbeszélő-leíró történetírói módszerekkel. 4. Ez a kettősség érezteti a maga hatását kutatásmódszertani, kutatástechnikai vonatkozásban is. Az USA-ban egyébként ma már meglehetősen általános kvantifikációs történetírói módszereknek⁵¹ a társadalomtörténetbe való bevezetése terén az új várostörténetészek nagy szerepet vállaltak magukra. Jellemző, hogy az 1968-as konferencia kilenc kvantitatív jellegű tanulmánya közül négyben komputeres feldolgozási technikát alkalmaztak a szer-

⁴⁸ Vö. *Vekerdí László*: Újrégészet. Valóság, 1976. 11. sz.

⁴⁹ *N. Birnbaum*: Afterword. In: *St. Thernstorm—R. Sennett* (ed.): i. m. 429.

⁵⁰ *St. Thernstorm*: Reflections . . . 681. sk.

⁵¹ Vö. *Zimányi Vera*: Kvantifikáció az Észak-amerikai Egyesült Államok történetírásában. Világtörténet, 1969. 19. sz. 55-65.

zők. A kvantifikáció sajátos, a maga testére szabott forrásanyagot követel, olyat, amely a viszonylag legkönnyebben formalizálható adatokat foglalja magában. Az új várostörténészek ezt a speciális forrásanyagot elsősorban a népszámlálások nem publikált, levéltárban őrzött kézíratos összesítő tábláiban (census schedule) találták meg. Ezek a statisztikai alapadatokat tartalmazó iratok 1850–1880 közötti néhány évtized vonatkozásában állnak rendelkezésre (innen a kutatások túlnyomórészt 19. századra orientáltsága). Az elemzésre kerülő táblák, amelyek felölelik a foglalkozásra, születési helyre, tulajdon birtoklására, iskolázottságra vonatkozó adatokat, a népszámlálások publikált aggregát adataihoz képest bizonyos szintű nominális elemzési lehetőségekkel kecsegtetnek. Egyetlen hátrányuk, hogy csak dekádonkénti metszetekben szolgáltatnak adatokat. Emellett rendszeresen használják az olyan könnyen formalizálható, társadalomtörténeti szempontból fontos forrásokat, mint a választói névjegyzékeket, az adóíveket, a városi címtárakat, hagyatéki iratokat. A kvantifikációra alkalmas forrásanyag azonban nem meríti ki az általuk mozgósított forrásarzenált. Olyan hagyományos elbeszélő forrásanyagot is szervesen beépítenek kutatásaikba, mint pl. a sajtót, a szakszervezeti irattárakat, továbbá a szépirodalmat, egyházi imákat stb.

A New Urban History-ről adott rövid ismertető áttekintésünkkel elsősorban az érdeklődést szerettük volna felkelteni egy olyan mai historiográfiai irányzat iránt, amelynek alaposabb tanulmányozása termékenyen hozzájárulhat hazai társadalomtörténetírásunk kibontakoztatásához.